

LOVÁSZ IRÉN

Erdélyi Zsuzsannával

(II. rész)

Miért, hogyan, milyen körülmények között költözték át Erdélyből a Felvidékre, illetve Csallóközbe?

A román megszállás, majd Trianon után édesapámnak, aki a kolozsvári egyetemi könyvtár igazgatója s egyetemi tanár volt, el kellett hagynia Erdélyt. Középbirtokos családból származó édesanyja révén volt még néhány hold földje — jobbára szőlő, gyümölcsös — Ekel község határában a már említett Viharos pusztán. Hosszú, keserves utazás volt 1920 őszén a zsúfolt vagonban, nagy kerülővel a Felvidéken, Kassán Pozsonyon át le Komáromig. Az újfenti trianoni viszonyok miatt nem jöhettek közvetlenül Pesten át. Talán édesapám rendezetlen állampolgársága is közrejátszott, hogy az akkor már Romániával szomszédos Csehszlovákiába Magyarországot nem érintve juthatott el. Vigasztaló kép nem lehetett számára az alig négy és az alig két éves fia — akik az áldatlan körülmények között vérhast kaptak... — nemkülönben velem állapotos édesanyám és riadt fiatal húga, aki a fronton elesett vőlegényét nem feledvén soha nem is ment férjhez. Minket választott új családjának, és hogy segíthessen az idegenbe szakadóknak, velünk jött a számkivetésbe.

Hogyan alakultak egyetemi tanulmányai? Milyen hatásokat tart ma is fontosnak?

Újságírónak készülvén érettségi után a közgazdasági egyetemre iratkoztam be. Úgy véltem, itt szerezhetem meg a szakmához szükséges gazdasági-politikai ismereteket. Hamar rájöttem, hogy a számok uralta sok tárgy nem az én világom. Átmentem a bölcsészkarra magyar-olasz-filozófia szakra. Választásomat családi hagyományaim kétségkívül befolyásolták. Az olasz mellett meg racionális okok szóltak: németül, franciául már elég jól tudtam. Újabb nyelvet akartam tanulni, amelynek gyors elsajátításához a latin ismerete hozzásegített. Így is lett. Az első félévben még magyarul kollokválhattunk, az év végén már különösebb gond nélkül ment olaszul is. A háborúvég rendkívüli állapotai, tanáraink szétszélédesései miatt csak 1945-ben doktorálhattam. Bölcsészkarra éveim álomszerűek voltak. Csodálatos világba pottyantam bele. Mintha egy pezsgő vízzel meleg medencében lubickolnék. Elsősorban a nagytekintélyű Horváth János tanszékéhez kötődtem, ahol jól összeforrt közösség alakult ki. Ilyen nevek jutnak eszembe fölidézve jellemző alakjukat: Gerézdi Rabán, Kenyeres Imre, Karinthy Ferenc, Urbán Ernő, Pamlényi Ervin, hogy csak néhányat említsek közülük. Humán érdek-

lődésem a kar tudós tanárai messzemenően kielégítették. Történelmi órákra éppen úgy bejártam, mint művészettörténetiekre, vagy Járdányi Pál Collegium musicum-jaira. Minden érdekelt, talán túl sok minden. Még a lyukas óráimat is kitömtem valamivel. A sors fintora, hogy egyetlen néprajzi órára sem ültem be. Az otthon szellemi és tárgyi környezete lefedte számomra a néprajzot. A Pázmány Péter Tudomány Egyetem nemcsak kegyes anya — alma mater — volt, hanem szigorú apa is, aki a tudomány, a tudás iránti tiszteletet megkövetelte. Ennek jegyében megkövetelte a tudományközvetítők, professzorok megbecsülését, amelyre ők mind fölkészültségükben, mind külső megjelenésükben is rászolgáltak. Ha nem is akármilyen elvárásaiknak eleget tettünk, minket is megbecsültek. Keményen hajtottunk a jó jegyekért. Valami büszkeség nem engedte, hogy bukdácsoljunk. Az időben még viszonylag kevesen jártak egyetemre. Aki ment, tanult, ha nem, könnyen lemorzsolódott. Pais Dezső, Alszeghy Zsolt, Zsirai Miklós a tudás, a tisztesség, a jól végzett munka követelményét jelenítik meg, melyhez az idők drámaira fordulásával az emberség, a segítőkészség gesztusai is társultak. A nemzeti történelemre, történelmi értékekre alapozott hazaszeretetük azt sugallta, hogy lehetünk jó magyarok magyarkodás nélkül is, s elfogadhatjuk a nem magyarokat is a nemzet részeinek, közösségalkotó sorstársaknak.

A huszadik századi magyar történelem jelentős eseményeit átélte: két háború, kommunista hatalomátvétel, forradalom, rendszerváltás. Milyen személyes emlékei flúzódnak hozzájuk?

Nehéz erre a kérdésre válaszolni. Regény kerekedne ki belőle, ha ezen sűrű évek belső történéseit, élményeit földézném. Érintőleg meg nem érdemes ilyen nagy horderejű sorsmozgásokról szólni. Annyit talán mégis, hogy az első világháború és következményei engem csak közvetve érintettek, szüleim már említett sorsán keresztül. Trianont nyögte az ország, s nyögték a különösen érintettek, a létükből kiforgatott családok. A bizonytalan jövedelmek mellett sokukat az eladósodás réme fenyegette. A rémből gyakran valóság lett. Nálunk is. Az 1929-es katasztrofális fagykár elvitte az egész termést, s ezzel a következő év anyagi alapját. A nagy háztartás fönntartása, a napszámosok fizetségére nem volt fedezet. Maradt a bankkölcsön rideg kamatjaival. Nem is csekély. Négy év múlva ráment a pusztára. A pesti élet kiadásait, öt gyerek iskoláztatását nem fedezte édesapánk nyugdíja. Még kevésbé a ház rendbehozását, amelyet teljesen lelakott állapotban kaptunk vissza. S az út ismét a bankba vezetett. Édesapánk hirtelen halálával a kevésből még kevesebb lett. A ház eladását nem kerülhettük el. Újabb költözés, immár bérházba Budára, a Vízivárosba. Apaközpontú családkunk érzelmileg erősen megtépázva igyekezett előre haladni. Végülis eljutottunk a diplomáig. Ki-ki a maga területén tisztességgel megállta a helyét. Ilona húgom irodalomtörténész, Mihály bátyám

hidrogeológus, Pali bátyám jogász-közgazdász. Sokat betegeskedő Bandi öcsém tisztviselő (volt). Ő már sajnos nem él.

A második világháború alaposan megviselt mindnyájunkat. Lé-
vén széles rokoni-baráti körrel rendelkező nagy család, hadköteles
fiatalokkal és politikailag érintett személyekkel, a félelem korán
tanyát vert körünkben. Okkal: front, fogság, szörnyűséges hét he-
tes ostrom a Vár alatt. Bujkálás a nem éppen erénycsősz szovjet
katonák elől. Külön rémes fejezet zsidó származású barátaink sor-
sa s a lehetséges segítség nyújtása.

A külügyi szolgálat néhány éve egy bár háborút veszített, de
nagy lendületű országban sok-sok év terhéért kárpótolt minket.
Nem sokáig.

A Rákosi irányította hatalomátvétel a maga koncepciók pereivel,
kitelepitéseivel — Pali bátyámék tragédiáktól sem mentesen
nagyon súlyos formában szenvedték végig teljes egzisztenciavesz-
téssel —, kollégáim és barátaim meghurcolásával, ÁVH-sok láto-
gatásaival, kezeléseivel. B-listázások, pályatorések, állásvesztések.
S a mámoros '56 és a rémálmú november 4. Hogy mi minden kö-
vette, jól tudjuk. S hogy milyen veszteségekkel járt teljes valójá-
ban, soha föl nem mérhetjük. Nekem anyaként '56 felemásra sike-
rült. Előtte való napon mentünk el gyűjtőútra Sopron megyébe
tíz napra. Ahogy érkeztek a helyzetjelentések és a harc cselekmé-
nyekről a hírek, egyre nagyobb aggodalommal, félelemmel, nem
alvással tapadtam a rádióhoz. A legkisebb gyerek egy éves volt, a
legidősebb hét. Végül kiborultam. Bevittek a kórházba, ahol ad-
dig altattak, amíg a főorvos egy osztrák gyógyszer szállító teher-
autóval haza nem küldhetett. Mindezeket az éveket jobb nem em-
legetni. Amit keservesen megsínylett az ország, azt keservesen
megsínylette az egyén, kivéve a — de hagyjuk. Úgyis tudjuk,
kik tartoznak ebbe a kategóriába, kik akartak úgy építeni, hogy
mindent leromboltak, ami a nemzeti lét számára meghatározó és
jövőbe mutató. 1990 törvényszerűen következett be. A nincsré, a
mínuszra hosszú távon nem lehet alapozni, amiképpen nem lehet
a habokra, a fölhalmozott adósság hullámveréseire sem.

*A rendszerváltás ho-
zott-e változásokat az
életében? Összefüggés-
be hozható-e az új poli-
tikai szellemiséggel
magnövekedett közéleti
szereplése?*

Talán jobb kifejezés a szakmai szereplés, bár kétségkívül van közé-
leti vonzata is. Hiszen hajtott íróasztalmunkám mellett sok előadást
tartok szerte az országban. Hol erősen szakmai sűrítménnyel, filo-
lógiai igénnyel, például egyetemeken, főiskolákon s persze konfe-
renciákon is, hol meg szélesebb érdeklődés kiváltotta oldottabb for-
mában (könyvtárakban, művelődési központokban, székházakban,
civilszervezetek rendezésében). Sok esetben templomokban, ha a
fölkérő éppenséggel templomgazda, vagyis plébános. Hozzájárult
e tevékenység fölfutásához a Csanád Béla kezdeményezésére 1989-
ben megalakult KÉSZ-ben (Keresztény Értelmiségiek Szövetsége)

betöltött szerepem is. A magyarságismeret és néprajzi munkaközösség vezetőjeként szabadegyetemi sorozatokat szerveztem, s tartottam magam is előadásokat nem hagyva ki a vidéki KÉSZ-csoportokat sem. Az ereszteikeiben recsegő rendszer esendőségét megérezhette népünk, mert már korábban is tűntek föl jelző fények. Valahol a lelkek mélyén felcsendült a Rorate hangja. A népi szent költészet fölüdítette az eltikkadtakat. Az országjárást valójában még 1971-ben kezdtem el Jancsó Adrienne-nel s a sajnálatosan 25 éve halott csodálatos Török Erzsivel. Egyházzenei áhítataink során zsúfolásig megteltek a templomok, a székesegyházak. De alig múlt el másfél év, a hatalom megaláztatott.

Sokmindennel magyarázható, hogy ma is van igény a puhameleg szent költészetre, Mária ringató énekére a hideg karácsony tájkán és igény van a katartikus föltöltődésre a Krisztust sirató anyai fájdalom hangjára az életígérő tavasz idején is.

A rendszerváltás óta nem kell gyomrunkban gombóccal föllépni a „prédikaszékre”, legyen az tényleges, vagy képletes.

Az előadói tevékenység mennyire vonja el a tudományos munkától?

Nagy élmény a hallgatóság mély csöndje, majd zajos tetszésnyilvánítása, még nagyobb élmény a szemekből sugárzó melegség és öröm. Vitathatatlan azonban, hogy mindez az íróasztalmunka rovására megy. Készülő könyveim kéziratos állapotának prolongálására. Öngyöttrő kettősséget eredményez. Gyakran határoztam már el, hogy több fölkerést nem fogadok el. Végülis nem tudtam következetes maradni.

Különben a rendszerváltozás jelentős módosulást nem hozott az életemben. Meghozta a szabadságnak már '45-'46-ban élvezett örömét, semmihez nem hasonlítható bódulatát. Aztán nagyjából minden maradt a régiben, amelynek valós jegyeit egy gusztustalanul lebonyolított, megalázó nyugdíjazás még jobban kiemelte. Hogy egzisztenciálisan és szakmailag elviselhetővé váltak a rákövetkező évek, azt egy széles kitekintésű, minden érték iránt fogékony marxista filozófusnak, Lukács Józsefnek köszönhetem. A kutatásaim folytatásához szükséges anyagi fedezetet intézetén keresztül éveken át biztosította, s közben átörökített a Soros Alapítványra is. Így vált lehetővé, hogy nem ragadtam le végleg a kátyúban, hanem tovább húzhattam a kocsit telerakva egy szerteágazó s távoli időkig lehatoló hagyomány hangzó és leírt anyagával, hazai és külföldi terepen és könyvtárakban végzett munka eredményeivel. Soros-ellátottságom idején volt egy kis munkaközösségem — az internetikus munkacsoport —, amelynek magasan kvalifikált tagjai segítettek hazai nemzetiségi gyűjtéseim leírásában, fordításában, mások a zenei lejegyzésekben, egyesek meg a gépelésben, archiválásban. Ma ennek nyoma sincs. Mindent egyedül csinállok, már amit tudok egyedül. Nem tudok hitelesen dal-

lamot lejegyezni. nem tudom nyelvészeti igényeknek megfelelően leírni ó-sváb, ó-olasz gyűjtéseimet, nem beszélve az egyedülállóan különleges ún. italo-albanesi (olasz-albán) anyagról. Ez utóbbit keserves körülmények között szedtem össze Szicíliában és Calabriában a török hódítás elől ötszáz évvel ezelőtt Dél-Olaszországba menekült és ősi kultúrájukat is magukkal vivő, sőt megőrző albánoktól. Erre a „jó szerzésre” még az olasz kollégák is csettintgettek, akik előzőleg le akartak beszélni tervezett gyűjtőútjaimról. Hivatkoztak zord körülményekre, konok, makacs népre s még a maffiára is. Hiába hivatkoztak. S nekem lett igazam, mint mindig, ha jó ügyért erőn fölöltre is kész vagyok — Isten nevében.

Szívügye volt és sok energiáját vitte el az esztergomi Népi Vallásosság Múzeum / Gyűjtemény megteremtése.

Szívügyem volt és ma is az, csak jelenleg Csipkerózsika álmát alussza. Még Bálint Sándorral a hetvenes évek derekán terveztük a népi vallásosság tárgyi emlékeinek az összegyűjtését és szakgyűjteménybe való elhelyezését. 1979 végén döbbsentem rá, hogy itt az ideje lépni. Új évtized kezdődik s az ily idő alkalmas valaminek az elindítására. Megnyertem hozzá Lékai László közreműködését, aki messzemenően támogatta kutatásaimat. Az Új Ember, első, 1980. január 6-i számában oldalnyi közleményt jelentettünk meg. Felhívásunknak, majd az időközben megismételteknek, hatalmas visszhangja lett. Áradtak a küldemények. Bíboros úr segítséget is adott egy nővér és egy székesegyházi tisztviselő személyében, akik a csomagokat bontogatták, listázták. Gyakran mentem ki segíteni és az egésznek a szellemi irányítását megadni. Kaptunk hozzá helyiségeket és elkezdtük a múzeumi működést teljes munkakörben Böszörményi Máriával. Fiatal végzős kollégákat is munkába állítottam. Sajnos nem maradtak a területen, ma már mindegyik elismert néprajzos. Az anyagból állandó kiállítást is rendeztünk a Bazilika Szent István-oldalkápolnájában. Vendégkönyvi lelkes bejegyzések tanúsítják látogatottságunkat és sikerünket. Joggal, mert létrehozása a maga nemében egyedülálló tett volt Kelet-Európában.

A nép adta szívvel-lélekkel, csodálatos levelek kíséretében. Becses emlékei, tárgyai megnyugtató jövőjét az érseki felügyelet alatt látta biztosítva. Mi is ilyen értelemben és ígérettel kértük. Ma már hiába fogalmaznék ékes felhívásokat. A nepperek széthordtak mindent, kifosztották az országot.

Bíboros úr halála után néhány évvel az érsekség és a város közti megállapodás alapján a gyűjteményünket tároló házat átadták és az anyagot beládázták. Várja jobb sorát a Bazilika galériájában. Én meg várom föltámadását, a szent folklór tárgyi kiegészítőinek, a népi vallásos élmény kifejezőinek újbóli megjelenését.

Van valami hallatlan értékünk és még sincs. Lett valamink, amit az egyéni kötődés tartott meg, a szeretet mentett át s a bizalom helyezett a kezünkbe. És most?!? Várjuk azt a ma még teljesen tönk-

rement állapotban lévő épületet, amelybe majd egyszer elhelyezhetjük. S addig? Addig nem lehetne-e közös gondunk valami köztes megoldást találni, hogy ne csak a molyok és a gombák járjanak jól, hanem a szent tudomány, a vallási néprajz és a népi áhítattörténet? Jól járnék én is, mert megnyugodnék s talán Barna Gábor is, aki vinné diákjait Szegedről, a népi vallásosságkutatás bázisává alakuló tanszékéről. Tette volna már többször, de a lezárt ládák nem beszélnek, legföljebb a szű perceg bennük. Eszembe juttatja gyűjtőúti cuccolásaimat, amikor szent tárgyakkal, törött karú Krisztuskákkal, öregkönyvekkel megpakolva rogadoztam haza. Az uram csak nézett. Aztán 1980-ban végső helyére kerülhetett mindez, még bíboros úr is segített Horváth kanonok úrral a kiszállításban, csak akkor sorsukat másképpen képzelte el. Én is. Kegyes öregeink is.

Beszéljen a külügyes éveiről. Egyáltalán hogyan lett diplomata?

A sors hozta így. Eötvös-kollégista bátyám egyik barátja hívta föl a figyelmem arra, hogy a külügyminisztérium pályázatot hirdet római ösztöndíjra. Jó tanulmányi eredményeimnek köszönhetően sikeresen pályáztam. Máig sem felejttem, ahogy egy másik nyertessel, Randé Jenővel, a későbbi neves diplomatával elindultunk Rómába 1943 januárja elején. Római tevékenységem a kulturális szférában — zene, irodalom, népművészet —, szervezéseimet s előadásaimat pozitívnak minősítették, így aztán természetes volt, hogy egyetemi tanulmányaim végeztével külügyi szolgálatba hívtak. 1945-ben meg kineveztek — nőnek elsőként — miniszteri fogalmazónak. A sajtóosztályra helyeztek olasz, időnként spanyol referensnek. Úgy éreztem, adottságaimnak, nyelvtudásomnak megfelelő helyre kerültem. S ha nem is lettem újságíró, a sajtóval állandó kapcsolatban voltam. A magyarság ügyét szolgálhattam, s tehettem ezt nem is akármilyen akciórádiusszal. Közhely már, hogy milyen nagy úr a sajtó. Régen sem volt kisebb. Háborút vesztett, kivérzett népről volt szó. Hitler utolsó csatlósának kikiáltott, nyomorultnak tekintett országról, amelyről le kellett mosni a ráhajigált sarat, és szét kellett kürtölni gigászi erőfeszítéseit. Még ma is kapkodom a levegőt, ha arra gondolok, hogy mit teljesített ez a nép. Az eszeveszett tempó és az eredmény összhangban volt. Az ország talpra állt. Alig másfél év alatt eltakarította a romokat, megkezdte az újjáépítést, stabilizálta fizetőeszközét: bevezette a forintot. Meghajtom fejem azon évek előtt, s bizony külügyi teljesítményeink előtt is. Szélesre font információs hálónk és gazdag dokumentációs anyagunk volt, amely a legkülönbözőbb érdeklődésű újságírót is kielégíthette. Nagyszerű érzés volt, amikor nagy nyugati lapokban jeles beszámolók, riportok jelentek meg rólunk. Engem az egyik holland lap külpolitikai rovatvezetője „Tellermitterchen”-nek nevezett el (tányéranyácskának lehetne fordítani), mivel országjárásaink, fogadásaink során jól megpakoltam tányérjaikat. Sok újságíró ugyanis a háborúban, és a

megszállás során tönkrement országból jött. Bár mi sem dúskáltunk a földi jóban — külügyi menzán gyakori fogás volt a kukoricalisztből készült gombóc, kemény, mint egy ágyúlövedék, a mellé adott híg lekvárnak köszönhetően valahogy le tudtuk nyelni — protokolláris alkalmakkor igyekezetünk kitenni magunkért. Dívott még a cserekereskedelem, s egyik vidéki utamról csinos libával jöttem meg. Örült a család, nem sokáig. Egy olasz újságíró Bécsebe küldött ki lapja. Nem hízókurára. Sehogy sem érezte jól magát a „città morta” — holt városban. Gyakran rándult le Pestre tudósítani és — jóllakni. Mindig lógó orral, búsan tért vissza posztjára. Egyszer aztán megsajnáltam, s az előtte való napon vételezett libát odaadtam neki ajándékba. Könnyes lett a szeme, s meghatottan emlegette a sokszáz éves magyar-olasz barátságot. S még könnyesebb lett egy egész busznyai sajtóemberé, akiket elvittem a Szigetközbe. Saját szemükkel látták a zajló Dunán lélekvesztővel menekülő csallóközi magyarokat, köztük egy hetedik hónapban lévő fiatalasszonyt. Mindez a magyar-szlovák lakosságcsere időszakában, 1947-ben történt. Ekkor már javában folyt Rákosiék hatalomátvétele. A koncepció perекről, a letartóztatott, megkínzott kollégákról, barátokról, menekülőkről érkezett híreket kiegészítette még sok minden, ami az ilyen állapotok velejárója volt. 1948 január végén menesztették a külügyi állomány nagy részét. Valaminek brutálisan vége szakadt, ami gyönyörűen indult '45-ben.

Szerette ezt a munkát?

Több, mint szerettem, az életem volt.

Hogyan lesz egy filozófus külügyérből néprajzos?

Kirúgott diplomataként esélyem sem volt az elhelyezkedésre, ha csak nem fizikai munkára. Aztán Isten gondolt egyet. Küldött egy nagyszerű férfit, aki társam lett, és küldött egy zseniális muzsikust, aki főnököm lett. Az égi gondoskodás mintaszerű volt. Előbb lépett életembe a férj, Dobozy Elemér, s amikor őt is kitétték és állástalan maradt, jelent meg az elfogadható munkaviszonyt biztosító főnök, Lajtha László. Sorsunk sajtóságosan interferált egymással. Lajtha Lászlót minden állásából kiakolbóltották, mivel a Nemzeti Zenede igazgatójaként nem írta alá a Mindszenty-ellenes förmedvényt. Havi kétszáz forintból éltek nyugdíjas zeneszerzőként. Mikor sem lelkiileg, sem anyagilag nem bírták — amit lehetett, eladogattak — emigrációs útlevelet kértek. A vele történtek híre eljutott Párizsig, Londonig, s itt élő világhírű barátaimig. Hívták, jöjjön. Minden földi jó várja, fiai már amúgy is kint vannak kutatóutakon. Közben az első Velencei Biennálén egyik filmzenéje aranyérmert nyert. Kínos helyzet alakult ki a hatalom számára. Egyezkedni kezdett vele, végül — hogy saját főnöke lehessen, mivel közintézményben vezető állást nem kaphatott, beosztott meg nem akart lenni — egy kis népzenei gyűjtőcsoporthoz szervezésével bízták meg. A feltételeket ő

diktálta. Azt vesz föl, akit ő akar, s azt kutat, amit ő akar: történeti népzene: instrumentális, vokális egyaránt, függetlenül témájától, világi-vallási jellegétől. Így született meg a Lajtha-csoport, valamint Noé bárkája, amelyre a kommunizmus hajótöröttjei közül többen fölkapaszkodhattak: szétszórt szerzetesek, kitelepített „osztályidegenek”, deklasszált és félretett elemek. Mint jómagam, aki a csoport ún. szövegeje lettem. Eleinte ódzkodtam, hogy nem tudok néprajzosul. Könnyedén mondta: Nem baj, majd megtanulja. A véreben van. Kijelölte a könyveket, szakirodalmat. Valóban gyorsan megtanultam, s otthonosan mozogtam a területen. Hozzásegített a tizenkét évi zenetanulás is. Talán szerepe lehetett a családi készség mellett a viharosi évek népi környezetének, földközeli létének.

Látta-e hasznát és értelmét korábbi tanulmányainak, munkatapasztalatának kapcsolatainak későbbi szakmai és magánéletében?

Mindennek van haszna, értéke, amit jó meggyőződéssel, jó lelkiismerettel, s ami a legfontosabb: jól csinálunk. Minden, amit élményben, életismeretben megszerzünk, az a miénk marad. Főlhalmozott készletként működik, és bármely helyzetben meríthetünk, töltekezhetünk belőle. A nagytempójú, zsúfolt programú, forgatagos külügyi élet alapos életiskola volt. Bár a néprajzos pálya és a külügyi életvitel egész más körülmények között zajlott, más színpadon játszódott, egyvalamiben megegyeztek — ez az emberekkel való kapcsolatteremtés szükségessége, állandó igénye, ténye volt. Néprajzi munkám az ötvenes évek falujának dermedtségében indult. A beszolgáltatások, a lesöpört padlások, a szájalmas kuláksorsok friss élménye bizalmatlan embereket, bezárt életformát eredményezett. Az időben utcáról néprajzos nem nagyon kopogtathatót be egy házba. Csak a papság közvetítő segítségével oldódott félelmük. Nélkülük se ajtó, se lélek nem nyílt ki. A külügyben a tudásanyag, az információ átadása a követségeknek, s a mindig mohó sajtónak, a néprajzban a rengeteg gyaloglás, cepekedés, a fürkésztekintetű néppel való kapcsolatteremtés igyekezete s a tudásanyag megszerzése. Mind a két életszíntéren a szó szerepe válik hangsúlyossá az eredményes kommunikáció érdekében.

Hogyan sikerült összeegyeztetni a négygyerekes anyaságot a szakmai elfoglaltsággal, havi nyolc-tíz napos gyűjtőmunkákkal?

Egyáltalán nem bokázva, tánclépések lendületében. Kemény agymunkával, szervezéssel s bizony erős pszichikai terheléssel. Azon időben öt hónap szülési szabadság járt. Sírhatott otthon a csecsemő, vonatra kellett szállni. Ahogy közeledett a gyűjtőút ideje, kezdett liftelni a gyomrom. Legjobban aztán az indulás napján, amikor is mindent újra át kellett gondolni, majd sínre tenni, hogy nélkülem is menjenek a dolgok. A rokoni-barátnői karból beszerveztem egykét nyugdíjast, aki az uram megérkezéséig a gyerekekkel volt, amíg a kis cseléd lány végezte a házimunkát. Hol voltak még akkor a háztartási gépek? Egy biztos, az utazás előtti órák agyi feszültségét csak nehezen oldotta a vonatkerekek kattogása, s a magamra kényszerített kétórás csönd. Azalatt senki nem szólhatott hozzám. Nem

voltam jelen. Esténként rövid telefonok haza, hogy minden rendben van-e a otthon? Persze ennyi gyerek mellett nem is lehetett mindig minden rendben. Ilyenkor a verejtékes félelem, álmatlan éjszakák a másnapi telefonhívásig s tartalmától függően a hazautazásig. Hozzá kell tennem, hogy ha az uram nem az, aki, bizony a mégoly szervezettség mellett is meggondoltam volna, ott merem-e hagyni a gyerekeket. Fantasztikus apa volt és hát — orvos. Ha kellett, azonnal kéznél. Sokszor kellett.

*Mit jelentett az a mon-
dás, hogy viszi a mű-
sort? Mi van mögötte?*

Számomra igen fontos kulturális tevékenység Kelet-Szlovákiában, 1965-68 között, a már lágyabb dubceki időszakban. Tálasi István professzortól származik a kijelentés jellegű kérdés: „Már megint viszi a műsort?” — „Igen, már megint viszem” — válaszoltam neki. Az égi időzítés nagyszerű volt egy viszonylag laza periódusban s közvetlen az 1968 decemberével kezdődött imádságkutató hajrá mintegy energiagyűjtő oldottabb állapotában. Odaíti partnereim a kassai Batsányi Kőr és a CSEMADOK helyi szervezetének vezetői voltak. Elsősorban Görcsös Mihály és Béres József. Nagykaposon, nagyapám szülőhelyén rendezett Erdélyi János ünnepségen ismerkedtem meg velük. Egy stózi kirándulás Fábry Zoltánnál és egy sajtósági apró történés adta meg az ötletet, hogy elevebbé tegyük a mai szóval mondva: a magyar-magyar szellemi érintkezéseket, nem elvtársi, hanem kulturális alapon. Három nagy lendületű év következett. 1968 lenyeste szárnyainkat. Gyanúsak lettünk, leállítottak minket. Egyszer-egyszer még próbálkoztunk, utoljára 1973-ban Jancsó Adrienne Petőfi évfordulós műsorával Kassán, Eperjesen és Szepsiben, aztán semmi. Minden megdermedt a Moszkva felől fújó hideg szélben. Pedig milyen fantasztikusan indult az ún. stózi nagy találkozással, a kassai Batsányi-esttel 1965 májusában. Csehországi és szlovákiai magyar írók találkoztak Stószon és Kassán Illyés Gyulával, Keresztury Dezsővel, Fodor Andrással. A szívbeli örvendezés után a társaság ketté oszlott: Keresztury Dezső elment Rozsnyóra a vele tartókkal, majd mások meg Illyés Gyulával s Flórával Királyhelmecekre és Nagykaposra. Aztán volt Bartók-ünnepség és ballada-est. Majd Arany-est és Rákóczi-emlékülés. Aztán Kazinczy nyelvművelő napok és Kodály-ünnepség. Közben megfordult Stószon és Kassán Németh László majd Simon István is már egyéni út keretében, és ismét sokan Fábry Zoltán temetésére, köztük Czine Mihály is. Voltak népzenei-népköltészeti előadásaink, amelyekkel nemcsak a városokba mentünk el, hanem falvakban is tájoltunk. A közös munkánk egyszerű volt. A kassaiak megadták az időpont — évfordulók — meghatározta témát. Biztosították a helyszínt és a jó értelemben vett propagandát. A többi már az én itteni gondom volt: előadók, művészek kiválasztása, fölkérése az időbeli egyeztetés stb. A már említett írókon kívül

eszembe jut Ádám Jenő, Bartókné Ditta, Bárczi Géza, Béres Ferenc, Comensoli Mária, Csajbók Terézia, Esze Tamás, Faragó Laura, Gáti István, Jancsó Andrienne, Kodályné Sárka, Lendvai Ernő, Sándor Judit, Sólyom Nagy Sándor, Sziklai Erika, Szücs Lóránt, a Tátray vonósnégyes, Török Erzsébet és Vargyas Lajos, a Régi zene együttes, Moldován Domokos, Csengery Adrienne, Sárközy Gergely stb., és vég nélkül válogathatnék a sok-sok szereplő közül, akik nemcsak vitték a műsort, hanem életre keltették géniuszaink lelkét, fölvilágotították szellemét. Ha még futja időből, megírom e gyönyörű vállalkozás történetét, hisz levelek, újságcikkek, fényképek sora segít az emlékezésben. Mindenkit felsorolnék, aki akkor vonatra szállt velem, hogy elinduljunk Kassa városába... Külön tiszteletreméltó, hogy mindenki Isten nevében vállalta a részvételt. A legszebb talán az volt, amikor egy kis faluban, Bélyben az istállóból kialakított művelődési házban kialudt a villany, s két szál gyertya fényénél furcsa, misztikus alakzatok kísértettek a falakon egy-egy szélfulalatra. A megjelenített balladai hősök szellemei? Se Török Erzsébet, se Jancsó Andrienne-t nem zavarták meg. A végén tombolt a kendőscsizmás hallgatóság.

Tudós férjének közismerten erős egyénisége volt. Önt is kemény fából faragták. Mi a titka az Önök családi harmóniájának?

Kapcsolatunk két erős ember szabad társulása volt. Elfogadtuk egymást olyanak, amilyenek voltunk. Egyik sem akarta a másikat birtokba venni, uralni, de még csak alakítgatni sem rajta. Az összegyalulódás szükségszerű folyamata észrevétlenül zajlott le. Segítette az egymásnak születünk kökemény tudata, s az akkori évek még keményebb valósága. Az Úristen megadta nekünk, hogy találkozásunk pillanatában bevágott agyunkba a fölismerés: megérkeztünk egymáshoz. Most már nagyobb baj nem lehet. Együtt vagyunk, mindig együtt leszünk. Mindez egy házimulatságon történt. Hajnalra teljesen tisztában voltunk egymással. Ő búcsúzásnál már közölte a házigazdával, hogy ha hozzámegyek, elvesz feleségül. Nálam nem volt feltétele. Nem volt *ha*. Hazaérve azt mondtam édesanyámnak: „Megismertem valakit, férjhez megyek.” Félálomban válaszolt: „Ne hőbölögj lányom, nem mész te férjhez soha, neked az Atyaisten sem jó.” Hát bizony, nagyon válogattam. Ebben igaza volt. Így csak annyit válaszoltam neki: „Majd meg tetszik látni, hogy nem hőbölögök”. Nyolc nap múlva, háromszori találkozás után megkérte a kezem, eljegyzett, s némi késedelemmel elvett. A késedelem oka: kutató orvos, kardiológus volt a II. sz. Belklinikán, és megismerkedésünk idején éppen magántanári habilitációját írta. Megegyeztünk, hogy előbb leadja, dolgozzék nyugodtan; és én elvonultam vidékre barátaimhoz, pici keresztlányom orvosszüleihez. Minden hétvégén meglátogatott. Az ő tudata és a két-hónapos vidéki élet hozott végleg egyenesbe, mert azért voltak gubancok, Selye János stresszelméletét az élet igazolja. Ez alatt a két

hónap alatt bevágtam egy angol nyelvkönyv mind a negyvennyolc leckéjét, minden nap egyet. Így maradt idő az alapos ismétlésre is. Amire megjöttem Pestre, pocsék kiejtéssel, de tudtam angolul. Amennyire a külügyben nem volt szükségem az angolra, annál inkább az összehasonlító néprajzi kutatásaim során.

Milyennek látja gyerekei egyéniségét? Melyik mit visz tovább a szülők karakteréből, adottságaiból?

A szakmáját egyik sem. Egy se lett orvos, az uram bánatára. Egy se lett néprajzos, az én kisebb bánatomra. Mind fizikai, mind szellemi jegyeikben erősen kevert társaság, elegyes tálalás. Az uram révén, aki orvos létére teljesen otthonosan mozgott a humán ismeretekben s a zeneirodalomban, s maga is jól zongorázott, úgy látszik a művészi, s a humán vonulat vált markánssá. A két lány zenei pályára ment, bár az idősebbik képzőművésznek készült, de kikárttyázták a felvettek sorából. A kisebbik fiú is mehetett volna, mert zongorázott, zenét szerzett s különösen a csellóban haladt kiválóan. Gondolt egyet: jogra iratkozott be és ügyvéd lett. A nagyfiú latin-történelem szakon végzett. Ókorász akart lenni, mániája volt a pun birodalom s Karthágó. Elképesztően tudta a történelmet-földrajzot. Helye is megvolt már. Az utolsó pillanatban, munkába állás előtt kép nappal derült ki, hogy megfúrták. Tanárnak nem lett volna jó történelemszemlélete miatt. Nem fogta az agya a marxizmust, pontosabban nem akarta fogni. Elment a könyvszakmába, s gyökeret vert az üzleti életben. Tölünk biztos nem, talán rác származású anyósom családjától örökölte az e pályára szükséges érzéket.

Hatalmas élmény és hatalmas adomány a nagy család. Kár, hogy kevesen részesülnek benne. Nem tudják, mit vesztenek. Egy biztos, életem legsikerültebb „húzása” házasságom, és vele ez a tehetséges négy gyerek s immár az unokák.

Hogyan érzi magát szakmailag? Egyre-másra kapja a kitüntéseket. Ez azt jelenti, hogy már nemcsak külföldön ismerik el kutatási eredményeit, amiképpen az 1983-as Európa-díj vagy a '96-os nagy Pitrè-díj jelzi, hanem itthon is méltányolják?

A rendszerváltás óta szinte minden évben kapok valami elismerést. Nehezen tudnám jellemezni, hogy milyen érzéseket váltanak ki belőlem. Eléggé vegyeseket. Ezek az ékítmények egy kicsit a szépen tudunk temetni kategóriába sorolhatók. A halottnak szép-szép a hangos megdicsőülés, de életében kellett volna több hang, több nesz körülötte. Esetleg nagyobb darab kenyér az asztalára. Puritán neveltetésünk, egyszerű gondolkodásunk velejárója, hogy mindent a maga helyére teszünk, s sokszor a közfelfogástól eltérően súlypontosunk. Mindez talán nehéz életünknek is következménye, mivel nem szoktuk meg a napos oldalt, annál inkább az árnyékosat. Édesapám halála óta, tizenötéves koromtól, mindig gond volt a kenyér. Papírforma szerint egy neves orvos társaként könnyebb lehetett volna az életem, csakhogy Rákosiék alatt a magunkfajtanak nem süttött föl a nap. Különösen, hogy '51-ben őt is eltávolították a klinikáról, s még kiváló rehabilitációját sem minősítették át kandidátusi fokozatnak. Egy darabig állás nélkül volt, majd valami nagyon

szerény SZTK-alkalmazást talált. Különb is az uram nem praktizáló, hanem vérbeli kutatóorvos volt, Korányi-tanítvány. Nevéhez fűződik a sztereoelektrokardiográfiai vizsgálati módszer, melyet könyvben is megjelentetett. Nyugaton már nem tudta publikálni, mert lehullott a vasfüggöny. Az új szívdiagnosztikai eljárás, amely a szív működéséről az addig használtknál sokkal teljesebb képet adott, besült Magyarországon. További finomítására sem volt lehetőség klinikai háttér nélkül, szomorú SZTK-körülmények között. Még később sem, amikor kapott egy kis belgyógyászati osztályt, s legalább gyógyíthatott. Ennek a szellempazarló abszurd helyzetnek nemcsak szakmai s anyagi vetülete volt, hanem magyar is. Ugyanezen az elven alapuló módszert évekkel utána egy amerikai kardiológus is kidolgozta, s az ő neve alatt került be a szakmai köztudatba. Igazi magyar kutatói sors. Lásd Jedlik Ányos és Siemens esetét. S bármily furcsán hangzik, az én egzisztenciám sem volt biztos. Lajtha László szerződéses munkaviszonyt tudott csak biztosítani. Ez tizenhét évig tartott. Halála után (1963) sem neveztek ki, amikor a Néprajzi Múzeumba kerülve a csoport a Népzene Osztály munkáját látta el. Ötven éves voltam, amikor abbamaradt a minden év végén föltörő szorongás: és ha nem hosszabbítanak? Többször volt rá esély. Ortutay Gyula aztán 1971-ben véglegesített, amikor is az archaikus népi imádságok föltárása és akadémiai bemutatása nyomán átvett a Néprajzi Kutató Csoportba. E gesztusa a szent anyag védelmét is biztosította az ideológiai kifogásokkal szemben. Az átvétel adminisztrációjába hiba csúszott. Nem értettem, miért olyan alacsony a fizetésem. Kiderült, hogy összetévesztették a béralapot az alapbérrel, s valahogyan nyelvvizsgáim is elsikkadtak. Elfújta őket a szél, ahogy elfújta a kandidatúrát is, amelyet, számomra máig is érthetetlenül, meghiúsítottak. Az időben négy főiskolás gyerek költségeit és a már nyugdíjas apa csökkent jövedelmét kiegészíthette volna a kandidátusi pótlék. Bizony számítottam rá. Túl naiv voltam.

Valójában nem panasznapot akarok tartani, hisz nincs is okom rá, csak hát ezek a tények kibuggyannak az emlékezet tárházából, mivel nagyon is a valósághoz tartoznak. Érdekes, akkor törnek föl a mélyből, ha újabb kitüntetésről érkezik hír. Biztos, hogy örülök neki, de el is szomorít. Eszembe juttatja igen küzdelmes életem nehéz időszakait. Szerencsére minden könnyűvé vált, ha az uramra s a gyerekeimre néztem. Ezek a kitüntetések nagyon is megtisztelők és talán kifejezik a társadalom köszönetét, elismerését, csak nem alkalmasak arra, hogy most is meglévő filozófusjaimról eltereljék a figyelmem, vagy csökkentsék azokat. A szép oklevelek medailonok a szekrényben elfeküsznek egymás igen jó társaságában, ám agyam zibbasztó kérdéseit nem szélesztik szét.

Mit tart a véletlenről és a szükségyszerűről az életben?

Nincsenek véletlenek, mégha azoknak is látszanak bizonyos váratlan történések, mint a vízből kiugró ezüsthévízű kis halak. Ők is útjukat járják. Váratlan életfordulatok vannak, elrendelések, amelyek menetében a véletlen a sors jelzése, irányjelzése. Érzéklni és dekódolni kell a jeleket. A „véletlen” így válik szükségyszerűvé. Mindegy, hogy minek nevezem, a lényeg egy: a helyzet egyértelmű, lépni kell és menni az intés irányába. Lehet nem szeretni, lehet fanyalogni, de nem lehet tétlenkedni. Észre kell venni a háttérben álló Úristent, és tudatosítani jelzéseit. Ennyi az egész.

Erdélyi Zsuzsannát mint fáradhatatlan tudósasszonyt ismeri a szakma és a nagyközönség. Neve és alakja örökre összekapcsolódott azzal a kutatási területtel, amire életének utóbbi három évtizedét áldozta. Ő az archaikus népi imádságok feltárója, gyűjtője, kiadója, szakértője. Az ő kutatásai alapján egy új magyar folklórműfaj keletkezett, jóllehet ezek a szövegek a népköltészet egyik legrégebbi rétegét alkotják. A népi imádságok témái, állandósult nyelvi formái révén a késő középkorban eredeztethetők, szövegüket és mondásuknak gyakorlatát a ferences vallási élmény hívta életre és terjesztette el Európában. A szóbeliség rendíthetetlen erejével, az írástudatlanok felelősségével a nálunk nem léteznek, jobbik esetben elveszetteknek tekintett középkori szakrális műfajok (passió-epika, Mária-siralom-líra, szent dráma) megőrzött bizonyítékai. Az imádságok tágabb környezetét vizsgálva Erdélyi Zsuzsanna jelentős kutatásokat végzett a szóbeliség-írásbeliség összefüggései és általában a népi Mária-költészet területén. Összehasonlító elemzéseivel nemcsak a magyar irodalomtörténet, nyelvtörténet, folklorisztika, de a nemzetközi filológia és vallástörténet gazdagodását is szolgálta. Az általa összegyűjtött anyag alapul szolgál a legújabb nyelvészeti, kommunikációelméleti, kulturális antropológiai szempontú vizsgálatokhoz is. Munkásságát a Hegyet hágek, lőtől lépék. Archaikus népi imádságok című (1974, 1976, 1978) könyve, kiadványai, egyéb számos publikációja, tudományos, ismeretterjesztő előadásai alapján sokan ismerik és tisztelik. Több mint tíz rangos nemzetközi és magyar díj, kitüntetés is jelzi tudományos pályájának széles körű elismerését.

Kevésbé ismert azonban mindaz az emberi, családi háttér, ami emögött van. Egy ilyen típusú szakmai út az emberi, lélektani, társadalmi, történelmi körülmények ismeretében és figyelembevételével válik különösen értékesé. Itt most Erdélyi Zsuzsanna elsősorban mint ember és mint nő nyilatkozik meg. Azt szerettem volna megtudni, milyennek látja a saját életét, a családjáét a 20. századi magyar történelem és jelentős élettapasztalata szűrőjén keresztül. Azt gondolom, ő nem elsősorban szakmai, hanem sokkal több, emberi és női minta az új generációk számára: négy gyerek felnevelése, család, munka, hivatás, kívülről göröngyösnek tűnő és vargabetűkkel tűzdelt szakmai karrier, a magyar nép zivatáros évtizedei közepette, mégis kiegyensúlyozott, derűs ember, akiből a mai napig hihetetlen erő, bizalom és szeretet sugárzik. Így a karácsonyi ünnepkörben, amikor a gyermek és ezzel az anyaság különös tiszteletet és fényt kap, talán az ő földi, emberi példája is messzebbre mutathat, többekhez elérhet.

Lovász Irén